

УДК 373:615.85 – 044.332 – 053.5

ЮЛІЯ СТЕПУРА

Полтавський національний педагогічний університет імені
В.Г. Короленка

АДАПТАЦІЯ ДИТИНИ ДО УМОВ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАСОБАМИ ЕСТЕТОТЕРАПІЇ

У статті представлено теоретико-практичний аналіз проблем шкільної адаптації дитини до нових умов, розкрито основні причини шкільної дезадаптації, проаналізовано естетотерапевтичний компонент педагогічної системи А.Макаренка у контексті адаптації дитини до школи та висвітлено вплив окремих видів естетотерапії на процес шкільної адаптації сучасних дітей.

***Ключові слова:** адаптація, соціальна адаптація, шкільна адаптація, шкільне середовище, естетотерапія, естетотерапевтичні засоби.*

Постановка проблеми. Гуманістична парадигма соціального виховання підростаючого покоління ставить перед педагогами та батьками завдання всебічно розвивати особистість дитини, зберігати та зміцнювати її психічне і соціальне здоров'я. Проте, в основному, у процесі підготовки учнів до навчання сучасні педагоги концентрують свою увагу на формуванні в дітей теоретико-практичних знань, умінь та навичок, упускаючи значення життєво необхідних соціально-педагогічних умінь – таких, як: самостійно діяти в конкретних ситуаціях, приймати власні рішення, вирішувати життєві проблеми тощо. Часто на практиці нівелюється важливість компетентнісного підходу до навчання і виховання дітей, який є особливо актуальним у кризові періоди розвитку особистості, зокрема, в період переходу від дошкільного віку до молодшого шкільного.

Від успішного процесу входження учня першого класу в шкільний колектив, налагодження стосунків із однолітками та педагогами, активного засвоєння ним необхідних соціальних норм і цінностей залежить ефективність усієї навчальної діяльності впродовж перебування учня у шкільному середовищі та подальший розвиток особистості [5]. Якщо процес входження дитини в нові умови шкільного середовища проходить успішно, то це сприяє попередженню виникнення в неї внутрішньоособистісних та соціальних проблем. Успішна адаптація є запорукою профілактики формування деструктивної поведінки дитини та виникнення низки девіацій у майбутньому. Саме тому створення умов для активного пристосування дитини до шкільного середовища є актуальною соціально-педагогічною проблемою.

Дослідження поняття «шкільна адаптація» як педагогічного явища здійснювалося достатньо довгий час, проте, за твердженнями окремих вчених (С. Степаненко, І. Дубровіна, Р. Овчарова, Г. Руских та ін.), сама проблема шкільної адаптації носить досі не

розкритий характер на рівні теоретико-практичного вивчення цього процесу. За свідченнями низки досліджень, до 20 % дітей реально потребують психолого-педагогічної та соціальної допомоги у зв'язку із проблемами у шкільній адаптації [9]. Основним завданням педагогів, які працюють із даною категорією учнів, є терапевтична та теоретико-компетентнісна функція, що передбачає налагодження стосунків дитини із оточуючими, створення сприятливого гармонійного середовища для повноцінного та всебічного розвитку, надання підтримки в складних життєвих ситуаціях. Традиційні засоби навчання та виховання дітей, такі як казка, гра, мистецтво, спілкування, сміх, природа, спорт, усе частіше використовуються сучасними педагогами. Застосування цих психолого-терапевтичних засобів вимагає від педагогів творчого та особистісного підходу до професійної діяльності.

Метою статті є аналіз процесу адаптації дитини до умов шкільного середовища у світлі педагогічної теорії та практики, розкриття впливу засобів естетотерапії на адаптаційні механізми дитини.

Виклад основного матеріалу. Поняття «адаптація» визначають як пристосування індивіда до групових норм і власне соціальної адаптації, що передбачає формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграцію особистості в соціальні групи, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища [3, с. 7].

Сучасне розуміння адаптації пропонує С. Гончаренко, який трактує її як процес або результат, що передбачає гармонійне, з погляду індивідуальних прагнень особистості, задоволення її потреб, створення умов для повноцінного, здорового та щасливого життя в суспільстві. Таким чином, соціальна адаптація розуміється як процес переходу з одного стану в інший та як результат цього процесу [2, с. 16–17].

Вітчизняні науковці, зокрема Л. Виготський, Б. Ананьєв, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, Г. Вічева, Б. Гурусбеков, М. Бітянова, В. Цилев, Л. Славина, В. Каган, А. Венгер, О. Новікова, неодноразово зверталися до вивчення окремих аспектів поняття «шкільна адаптація». Зокрема, на думку М. Бітянової, адаптація дитини до школи означає насамперед пристосування її до нового функціонування: виконання навчальних і соціальних вимог, прийняття на себе рольових зобов'язань школяра. Природно, що таке пристосування відбувається не тільки на зовнішньому, поведінковому рівні, але і на внутрішньому, особистісному: формуються певні установки, особистісні властивості, що роблять дитину учнем – старанним та успішним. Таким чином, за твердженням вченої, адаптована дитина перш за все є пристосованою до повноцінного особистісного, фізичного та інтелектуального розвитку в конкретному педагогічному середовищі [1, с. 12].

Під адаптацією дітей до школи В. Цилев розуміє процес звикання дитини до шкільних вимог і порядків, нового для неї оточення, умов діяльності [10, с. 27]. За його словами, навчально-виховне середовище, що організують педагоги, складається із п'яти взаємопов'язаних складових: по-перше, це теоретико-практичний блок знань, умінь та навичок, що повинна засвоїти дитина, по-друге, ставлення її до цих компонентів, по-третє, ставлення дитини до самої себе, по-четверте, стосунки із оточуючим середовищем та наостанок – розуміння нею свого місця в світі. Коли дитина проявляє своє ставлення до того чи іншого компоненту навчально-виховного середовища, педагог здатен керувати цими почуттями та спрямовувати їх у необхідне русло за рахунок використання низки естетотерапевтичних форм та методів роботи.

Процес адаптації дитини передбачає насамперед суттєву перебудову її життя, зміну фізіологічних та психічних станів, що супроводжується неприємними відчуттями дискомфорту (пов'язаними, в основному, із втратою звичних та улюблених занять, зміною соціального оточення), зламом і дисбалансом динамічних стереотипів, швидким накопиченням нової інформації та особистісними змінами. Проявами таких станів можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, нестача впевненості в собі, невротичні прояви тощо [6, с. 32]. Саме тому основним завданням педагогів та батьків виступає створення сприятливих умов для пристосування дитини до школи, розкриття та розвиток власних здібностей та здобуття нових знань, умінь та навичок, необхідних для життєдіяльності.

При порушенні успішної адаптації до умов шкільного середовища в дитини може виникнути стан дезадаптованості особистості, що є негативним наслідком спотворення процесу активного пристосування учня першого класу до нових умов. Дезадаптація може настати як результат різкої зміни умов середовища, до якого дитина може бути не готова.

Сучасні науковці виділяють низку причин, що визначають прояви дезадаптації учнів першого класу. За твердженням В. Кагана, І. Крука та О. Осадько, основними з них є:

- неправильні методи виховання в сім'ї: завищені очікування батьків щодо навчання дітей; байдуже ставлення до навчання та виховання дитини; акцентування уваги дитини на недоліках школи чи педагога замість розмов про приємні моменти шкільного життя; гіперопіка дитини;

- порушення відносин у школі в системі «учень – вчитель», «учень – учні»: дидактогенія (психогенний вплив чинить сам процес навчання); дидаскалогенія (некоректне ставлення вчителя до учня); злиття дидактогенії й індивідуальної чутливості центральної нервової системи дитини; порушення стосунків з однокласниками;

- індивідуальні особливості психічного розвитку дитини: невисокий інтелектуальний потенціал; затримка психічного розвитку; гіперактивність; труднощі у вольовій регуляції поведінки, навчальної діяльності; несформованість мотивації до навчання; завищена самооцінка й рівень домагань дитини чи батьків; підвищена чутливість ЦНС; підвищений рівень тривожності; агресивність; замкнутість; соматичне ослаблення (хронічні захворювання) тощо [4, с. 89–95].

Кращим способом боротьби із ускладненнями процесу адаптації дитини до умов шкільного середовища виступає попередження та профілактика описаних вище причин проявів дезадаптації учнів першого класу. Соціальна профілактика дезадаптації дитини передбачає вибір педагогом ефективних форм та методів роботи, що сприятимуть успішному формуванню шкільної адаптованості дитини.

Експериментальні дослідження (Н. Ватутіна, Н. Захарова, О. Кононко, С. Нечай) свідчать про те, що пристосування дитини до шкільного середовища відбувається значно легше за умов її включення в різноманітні види діяльності: спілкування, музично-театралізовану, предметно-практичну, ігрову тощо [7, с. 23]. Створення комфортного, психологічно безпечного освітнього середовища, у якому дитина змогла б вільно виявити себе та мати можливість індивідуально-творчого розвитку, стає предметом дослідження сучасного наукового напрямку психолого-педагогічних знань – естетотерапії.

Термін «естетотерапія» походить від двох давньогрецьких слів: «aistheticos» – чуттєвий та «therapeia» – лікування. Таким чином, дослівно естетотерапія означає лікування дитячої душі через її чуттєву сферу.

Уперше термін «естетотерапія» був запроваджений на початку ХХ ст. для позначення лікувально-терапевтичного впливу музичного мистецтва на людину та був синонімом терміну «музикотерапія». Упродовж тривалого часу в ХХ ст. термін мав мистецько-медичну лінію розвитку: він уживався на позначення терапії мистецтвом, а також терапії природою в медицині [12, с. 26].

У сучасному науково-практичному розумінні термін «естетотерапія» тлумачиться як «естетика природного середовища», «арт-технологія в художній освіті»; естетотерапія розглядається як самостійна функція системи додаткової освіти, новітня реабілітаційна наука у спеціальній педагогіці або окремий блок сучасного комплексу естетичного виховання різними видами мистецтва тощо.

Найбільш повне визначення поняття «естетотерапія» дає сучасна дослідниця О. Федій у її психолого-педагогічному тлумаченні: естетотерапія – це цілеспрямований стабілізуючий вплив на емоційно-чуттєву сферу людини з метою створення для неї психологічного комфорту та розкриття творчого потенціалу особистості [12, с. 28].

Сама ідея надання визначального значення творчо-естетичному компоненту процесу формування людської особистості, процесу входження її в соціум була закладена одним із найвизначніших представників вітчизняної педагогіки А. Макаренком вже у формулюванні мети виховання: «ми повинні виховати людину, яка зобов'язана бути

щасливою» [11, с. 85]. Він був одним із перших педагогів, хто розумів сутність людини через єдність природного та соціального елементів. Його практична діяльність, педагогічні ідеї щодо виховання творчих сил особистості мають винятково важливе значення для створення науково обґрунтованої методики виховної і освітньої роботи педагога [8, с. 7].

Безперечно, у творчій спадщині А. Макаренка сучасного терміну «естетотерапія» не зустрічається, проте можна знайти ряд споріднених понять, якими він оперує. Ідея виховання та «перевиховання» дитини за рахунок побудови особливих психолого-педагогічних умов життєдіяльності, у яких би вона відчувала себе вільно та повноцінно, прагнула розкрити свою особистість, постійно звучить майже у всіх працях видатного педагога [11, с. 86].

Серед численних естетотерапевтичних технологій гармонійного розвитку особистості дитини у виховній системі А. Макаренка вчені виділяють дві основні групи: естетотерапія художньо-мистецькими засобами та естетотерапія засобами соціально організованого впливу (О. Федій).

Естетотерапія художньо-мистецькими засобами у педагогічній спадщині А. Макаренка в основному реалізується через гурткову роботу вихованців, основним завданням якої виступає зайнятість їхнього вільного часу, розвиток творчих здібностей та надання допомоги у пошуку власного місця у колективі. Ці форми роботи виступають аналогами відомих сучасних психолого-педагогічних реабілітаційно-розвивальних методик та психотерапевтичних технік, таких як арт-терапія, психодрама, музикотерапія, вокалотерапія, бібліотерапія, казкотерапія, фототерапія, терапія спортом, хобі-терапія тощо.

Естетотерапія засобами соціально організованого впливу у виховній системі, за А. Макаренком, являє собою своєрідну «паралельну дію», тобто органічну єдність виховання і життя суспільства, колективу та особистості. В контексті організації навчально-виховного процесу кожна дитина в шкільному колективі повинна почуватися гармонійно та захищено. Саме такий психолого-педагогічний підхід має особливий естетотерапевтичний ефект навчання і виховання дітей: сприятливий мікроклімат у колективі, почуття власної гідності і поваги щодо кожної особистості [11, с. 87].

Особливого значення у проектуванні естетотерапевтичної роботи, яка спрямована на максимальну відповідність мети та результатів педагогічного впливу, набуває вибір сучасним педагогом певних форм організації естетотерапевтичного процесу.

За критерієм кількості суб'єктів педагогічного процесу усі форми естетотерапевтичної роботи можна поділити на дві основні групи: індивідуальні та групові. Вибір педагогом певної форми організації буде залежати від завдань педагогічного процесу та від конкретної педагогічної ситуації. Так, групові форми доцільно обирати саме на початкових етапах роботи з дітьми, коли відбувається адаптація дошкільників до нових умов шкільного середовища, знайомство з класним колективом, учителем. Індивідуальні форми роботи необхідно застосовувати при роботі з дітьми, які потребують особливої уваги до себе з боку дорослих, також при подоланні особистісних проблем дитини тощо.

У своєму педагогічному арсеналі естетотерапія має різні засоби, серед яких виділяють засоби природного та соціального походження. У більшості випадків у своїй назві вони відображають основний засіб психолого-педагогічного впливу на особистість дитини. Здійснення естетотерапевтичного впливу в процесі адаптації дитини до нових умов шкільного середовища можливе за допомогою, зокрема, бібліотерапії, музикотерапії, арт-терапії, іміджтерапії, фототерапії, природотерапії, православної психотерапії, лялькотерапії, трудотерапії тощо [12, с. 38–39].

Застосування того чи іншого виду естетотерапії впливає на емоційно-чуттєву сферу дитини, слугує створенню сприятливого середовища її розвитку, безболісному та швидкому входженню в шкільний колектив, пристосуванню до нових умов та налагодженню стосунків із однолітками та педагогом.

У процесі пристосування до умов шкільного середовища у дитини формуються певні адаптаційні механізми, що сприяють швидкому входженню в колектив, налагодженню міжособистісних відносин із новим соціальним середовищем, зняттю емоційного напруження, розвитку пізнавальних можливостей та почуття власного «Я».

Для ефективного розвитку описаних вище адаптаційних механізмів в учнів першого класу доцільно використовувати такі види естетотерапії, що здатні налагодити стосунки у колективі, розкрити творчі можливості кожної дитини, у легкій та доступній для дітей формі сприяють активному засвоєнню необхідних теоретико-практичних та життєвих знань, умінь і навичок. Це насамперед пісочна терапія, ігротерапія, казкотерапія та лялькотерапія. Додатковими засобами, що здатні покращити засвоєння дитиною норм шкільного середовища, можуть виступити трудотерапія, музикотерапія та природотерапія.

Налагодження міжособистісних відносин у шкільному середовищі передбачає швидке входження учня першого класу в нові умови, корекцію індивідуальних особливостей психічного розвитку дитини, регуляцію її поведінки та, за рахунок включення її у творчу діяльність, – знаходження спільних позицій із однокласниками. Провідними видами естетотерапії в контексті даної роботи виступають хобі-терапія, арт-терапія, православна психотерапія та пісенна терапія.

Розвитку почуття власного «Я» особистості дитини в процесі адаптації до школи сприятиме застосування таких видів естетотерапії, як іміджтерапія, психодрама та маскотерапія. Використання педагогом цих засобів сприятиме створенню позитивного соціального клімату у шкільному колективі, у творчому процесі дитина буде не тільки демонструвати свої здібності, але й усебічно їх розвивати, відкривати все нові сторінки своєї особистості.

За рахунок розвитку пізнавальних можливостей дитини (уваги, пам'яті, мислення, уяви, почуттів) педагог сприятиме природному процесу засвоєння необхідних соціальних знань та навичок, створюючи своєрідну базу життєвої компетентності дитини, що є визначальною у подальшому процесі адаптації до нових умов. Основними засобами естетотерапії в контексті даного завдання можуть виступати кольоротерапія, аромотерапія, фототерапія, ігротерапія та пісочна терапія.

Якщо ж у процесі адаптації дитини до умов шкільного середовища все ж виникають певні труднощі, ефективним способом зняття емоційного напруження можуть виступати такі естетотерапевтичні засоби, як смакотерапія, музикотерапія, холдінг-терапія, природотерапія, терапія працею.

Відповідно до даної класифікації, застосування естетотерапевтичних методик дасть змогу не лише розвивати пізнавальні та творчі здібності дитини, але й буде сприяти більш ефективному процесу засвоєння нових соціальних знань і умінь, пристосування до умов шкільного середовища, розвитку адаптивних механізмів особистості дитини [12, с. 39].

Дуже важливим фактором в даному питанні є системність застосування естетотерапевтичних методів як у школі, так і вдома, де виховується дитина. Саме злагоджена діяльність педагогів та батьків із використанням засобів естетотерапії дасть змогу дитині отримувати задоволення від навчання, нових міжособистісних відносин з однокласниками та педагогами, буде розвивати самостійність та творчість особистості, сприятиме успішному входженню в соціум.

Висновки. Таким чином, процес адаптації дитини до школи є достатньо складним та може супроводжуватися різноманітними ускладненнями через зовнішні, соціальні чинники та індивідуально-психологічні особливості самої особистості. Виявлення основних причин труднощів процесу адаптації дитини до шкільних умов дасть змогу педагогам вчасно їх попередити та усунути. Для того, щоб пристосування учнів до нових умов загальноосвітнього навчального закладу було успішним, педагогам необхідно залучати дітей до різноманітних видів діяльності: спілкування, музично-театралізованої, предметно-практичної, ігрової; створювати комфортне соціально-педагогічне

середовище, у якому дитина змогла б вільно виявити себе та мала можливість для індивідуально-творчого розвитку.

Одним із провідних інноваційних психолого-терапевтичних засобів, що сприяють швидкому процесу адаптації, вирішенню особистісних та соціальних проблем учнів першого класу, виступають естетотерапевтичні технології. Саме вони здатні ефективно організувати роботу педагога у контексті підтримки дітей у важкий та відповідальний для них період розвитку, розкрити їхні творчі та навчальні здібності, прискорити процес засвоєння нових соціальних норм і правил шкільного середовища. Подальшої розробки потребує експериментальне дослідження впливу окремих видів естетотерапії на процес адаптації дитини до умов шкільного середовища.

Список використаних джерел

1. Битянова М. Р. Адаптация к школе : диагностика, коррекция, педагогическая поддержка / М. Р. Битянова. – М. : Педагогический поиск, 1997. – С. 12.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доп. та вип. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – С. 16–17.
3. Энциклопедия для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 7.
4. Каган В. Е. Психогенные формы школьной дезадаптации / В. Е. Каган // Вопросы психологии. – 1984. – №4. – С. 89–95.
5. Коберник Г. Соціалізація особистості молодшого школяра в умовах навчального середовища / Г. Коберник. [Електронний ресурс]: доступ до статті: http://gkobernik.at.ua/load/social_osob_mol_shkol_v_um_navch_sered.
6. Конева О. Б. Психологическая готовность детей к школе : Учебное пособие / О. Б. Конева. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2000. – 32 с.
7. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості і соціальне середовище / Т. В. Кравченко // Теоретико-методологічні проблеми дітей та учнівської молоді : Зб. Наук. пр. – К., 2006. – Вип. 9. Кн. 2. – С. 23.
8. Макаренко А. С. : життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / За ред. Г. М. Вакар. – К. : Радянська школа, 1978. – С. 7.
9. Стригулина Е. Ю. Проблема школьной адаптации детей с задержкой психического развития / Е. Ю. Стригулина, О. В. Сычёва. Труды первых студенческих педагогических чтений в РГППУ. – Екатеринбург, 2004.
10. Цилев В. Р. Как правильно подобрать для ребёнка класс при зачислении в школу / В. Р. Цилев // Вопросы психологии. – 2003. – № 4. – С. 26–35.
11. Федій О. А. Педагогічна спадщина Антона Макаренка у світлі сучасних ідей естетотерапії / О. А. Федій // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Сер. Пед. науки / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – Вип. 5. – С. 85–87.
12. Федій О. А. Естетотерапія. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. – К. : «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. – С. 24–30; 38–39.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2013

Степура Ю.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

АДАПТАЦИЯ РЕБЕНКА К УСЛОВИЯМ ШКОЛЬНОЙ СРЕДЫ СРЕДСТВАМИ ЭСТЕТОТЕРАПИИ

В статье представлен теоретико-практический анализ проблем школьной адаптации ребенка к новым условиям, раскрыты основные причины школьной дезадаптации, проанализирован эстетотерапевтический компонент педагогической системы А. Макаренко в контексте адаптации ребенка к школе и освещено влияние отдельных видов эстетотерапии на процесс школьной адаптации современных детей.

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, школьная адаптация, школьная среда, эстетотерапия, эстетотерапевтические средства.

Stepura Yu.

Poltava National Pedagogical University named after V.Korolenko

CHILD ADAPTATION TO THE TERMS OF SCHOOL SURROUNDINGS BY THE MEANS OF ESTETOTHERAPIYA

The article outlines theoretical and practical analysis of the problems of school children adaptation to the new conditions, characterized the basic causes of school exclusion, analyzed component of estetotherapiya in teaching system A. Makarenko in the context of adaptation children to school and highlights the impact of certain types of estetotherapiya on the adaptation of modern school children.

Keywords: *adjustment, social adjustment, school adjustment, school environment, estetotherapiya, means of estetotherapiya.*